

Dieta davart politica da linguas

L'emprim formular la visiun, lura realisar

DA GUIU E MECHTHILD
SOBIELA-CAANITZ

■ «Tge dastga pretender ina grupp ethnica?» Uschia ina lingia grossa en La Quotidiana dals 9 da november 2011. La resposta è gist vegnida da la dieta arranschada a Cuira da la Fundaziun Convivenza (convivenza@eiz.uzh.ch) e dal Center internaziunal da minoritads da l'Academia europeica (Eurac) da Balsaun (info@eurac.edu). Durant l'occurrència ha la romanista *Renata Coray* (Universitad da Friburg) referì mandlmain davart las discussiuns en connex cun l'alfabetisaziun dals uffants rumantschs en rg. Il giurist *Stefan Oeter* (Universitad da Hamburg), parsura da la Cumissiun consultativa per la Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritarias, ha tratg ina conclusiun ch'ins po resumar sco suonda: Ins sto distinguer tranter ina visiun e sia realisaziun. Durant las debattas ha l'anterior cuss. naz. *Martin Bundi*, «bab» da l'artitgel da linguas en la constituziun federala, illustrà questa distincziun cun l'exempel dal rumantsch: Sia situaziun reala saja pegiurada durant ils davos diesch onns, schebain che las leschas relativas vegnian ammiradas en l'entir mund. En singulas vischnancas da la Val d'Alvra per exempel hajan ins laschè vegnir adaquella che nossa lingua saja stuschada a l'ur. Tge è pia schabegià?

Midadas essenzialas dals davos onns

«La reglamentaziun legala dal linguatg e las normas da dretg internaziunal. La cumpetenza da planisar la lingua e las disposiziuns internaziunalas per ils dretgs da las minoritads areguard las linguas»: Uschia il titel dal referat principal da la dieta, quel da *Francesco Palermo*, schef da l'Institut per la perscrutaziun da federalissem e regionalissem a l'Eurac. Il motto da sias externaziuns confermava quel da Bundi: La situaziun da las gruppas etnicas è sa midada dapi ils davos onns dal tschientaner passà, ma ils instruments giuridics èn anc adina quels da lezza giada. Ins sto pia als adattar. En quels paucs onns èn dretgs costituziunals vegnids internaziunals, entant che las constituziuns dals stadis (dretg public) han recepì elements da dretg internaziunal, per exempel areguard dretgs umans. Las normas che protegian las minoritads na resguardan pia betg pli mo ils affars interns dals stadis cumpetents. Durant ils davos decennis han ins schlià plis conflicts cun cunvegns, ma igl è grev da realisar las disposiziuns stipuladas. In exempel actual è quel da las mesiras a favur da las minoritads en Croazia (serbas, talianas, ungarais euv.) en vista a sia adesiun a l'Uniu europeica prevesida per 2013; lezzas mesiras fan part da la legislaziun croata, ma n'èn anc betg applitgadas. Palermo recumonda insaquants scleriments per render la protecciun pli efectiva. Ins duess renunziar a l'expressiun antiquada englaisa «national minority», duvrada tranter las duas guerras mundialas, per autras pli precisas sco «gruppa ethnica», «minoritad ethnica/linguistica» euv. Ins duess distinguer tranter gruppas indigenas, per talian «minoranze storiche», sco la taliana u l'ungaraisa en Croazia e Slovenia, e populaзиuns immigradas, sco las albanaisas en quests dus pajais. Ins duess definir sche l'autonomia saja territoriala u mo culturala, e precisar la noziun da lingua uffiziala. Lur ina dumonda centrala: Tge munta «integraziun»? Maneg'ins mo quella da populaзиuns immigradas, ubain l'integraziun sociala en general? Ins duess resguardar la realitad plurilingua e sias consequenzas: Tgi che fa part d'ina minoritad ethnica viva cun plis linguatgs ed ha oramai per regla in'identitad plurilingua.

Romedi Arquint, l'organisatur da la dieta davart politica da linguas che ha gi lieu a Cuira.

FOTO Y. BÜRKL

Identitad e comunicaziun

Durant la discussiun davart il rg ha *Bernard Cathomas*, anteriur secretari da la Lia Rumantscha, formulà insaquants patratgs fundamentals. Problems cun il rg n'hajan betg ils uffants, mabain geniturs e magistraglia. I saja cler e natural ch'ins giavischia da l'entschatta enà ina lingua da scrittira che stettia datiers al linguatg da mintgadi sco part da l'identitad. Sper quest puntg da vista n'astg'ins dentant betg tralasar las funcziuns da comunicaziun dal linguatg standard. Cathomas ed in auter votant han tratg endament co ch'ins haja accentuà l'identitad a moda unilaterala («grundsätzlich») tar il referendum turitgais dals 15 da matg cunter il diever dal tudestg standard en scolina. Er la Ladinia en las provinzas da Belluno, Balsaun e Trent ha fatg tras debattas emozionalas davart la coinea dolomitana («ld») elavurada da Heinrich Schmid (1921–1999). *Leander Moroder*, schef de l'Institut ladin Micurà de Rü a S. Martin (Tirol dal sid), ha resumà lezza dispita sco in conflict tranter la speranza ch'il «ld» salvia il ladin e la temma ch'el planiveschia ils dialects ladins. Donn ch'i n'era preschent nagina altra persunalitad da lezza gruppa ethnica per exprimer sia atgna opiniun.

Dus idioms ineguals

Per l'Institut sorb (www.serbischi-institut.de) a Budysin/Bautzen (Saxonia) è vegnì il sociolinguist *Ludwig Elle*. Las relaziuns tranter la Rumantschia ed il pievel sorb (oz var 60 000 olmas) derivan da Wolfgang Amadeus Liebeskind (1902–1983), vischin da Mühlehorn/GL e professor d'istorgia dal dretg a l'Universitad da Geneva. Paucs mais avant sia mort ha lez fervent amitg dal rumantsch frequentà l'emprim curs da rg a Savognin cun Heinrich Schmid, *Iso Camartin* ed *Anna Alice Dazzi*. El era naschì a Budysin/Bautzen ed aveva emprehendì sorb da sia baila; el era pia creschì si en dus linguatgs, aveva fatg studis da latin e lura tant pli tgunsch sa famigliarisà cun franzos e rumantsch. Suenter la Segunda guerra mundiala ha'l chattà puspè contact cun sia citad nativa. El punctuava gugent ch'il linguatg sorb haja dus idioms, quel dal nord enturn Chósebutz/Cottbus (Brandenburg) e quel dal sid enturn Budysin/Bautzen. A la dieta da Cuira ha Ludwig Elle mussà la differenza da vitalitad e d'elavraziun tranter ils dus idioms: «Ils plis umans da linguatg matern sorb (...) discurren la varianta dal sid, var 12 000 quella dal nord (...). Suenter la reunificaziun da la Germania e l'instituziun dals pajais federativs novs instruesch'ins sorb sco

rom da scola en Saxonia e Brandenburg, ma el vegn duvrà be en Saxonia [pia la varianta dal sid] sco linguatg d'instrucziun (...). Las bleras emissiuns da radio vegnan emessas en il sorb dal sid» (1). Il referent ha dà las cifras da sis scolas fundamentalas sorbas (dal sid) e quatter superiuras; tiers vegn il «serbski gymnazij» a Budysin. Cur ch'ins po publitgar en mo in idiom tschern'ins il pli savens quel dal sid; quest ha pia praticamain la funcziun da coinea per quest linguatg slav.

Il parlament d'in pievel indigen

Ina situaziun analoga chatt'ins tar la gruppa da linguatg lapon (oz var 24 000 olmas), in dals pli vegls da l'Europa – sco il basc, ma senza colliaziun directa tranter ils dus: Il lapon è in parent dal finnaise e da l'eston. En noss linguatgs neolatinos pon ins al numnar «lapon» (rumantsch e franzos), «lappone» (talian), «lapó» (catalan) euv., sco era per englais «Lapp»; la provinza nord da Finlanda ha num «Lappi». Il num german tradiziunal (tudestg «Lappe», norvegais «lapp» euv.) perencunter fa endament er in «sdratsch» ed è cleramain pegiurativ; en lezs linguatgs recumond'ins perquai da duvrar il num propri da lez pievel, «sámi», u ina varianta. «Dals diesch linguatgs lapons dovr'ins tschintg sco linguas da scrittira. Ins scriva lapon en Svezia dapi il 17avel tschientaner, (...) en Norvegia dapi l'emprima mesadad dal 18avel cun la publicaziun d'ina traducziun dal catechissem da Luther (1728). Dapi ils onns 50 dal tschientaner passà dovr'ins en Svezia e Norvegia il medem linguatg 'sami' da scrittira (...). Quest 'sami' dal nord en Norvegia, Svezia e Finlanda è il linguatg standard il pli duvrà; el vegn scrit dapi 1978 tenor in'ortografia unifitgada» (2). En la vasta vischnanca d'Inari (6779 olmas), l'unica quadrilingua da Finlanda, en la provinza da Lappi, scriv'ins per l'instrucziun er en duas variantes laponas localas; Inari ha num Aanaar ed Anár en questas variantes ed Anár en il 'sami' dal nord. Davart il lapon en Norvegia, discurren da var 12 000 umans cunzunt en la provinza da Finnmark, ha referì il norvegais *Sigve Gramstad*, viceparsura dal Comité d'experts per la Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritarias. I resulta da sias externaziuns che l'onn 1989, quel da la fin dal comunissem en blers pajais europeics, ha muntà ina vuenta er en la pitschna Finnmark (72 636 olmas en 2010): Là, a Karasjok/Kárásjohka, ha retg Olav (1903-1991) inaugurà 1989 il parlament lapon («Sámediggi»); quest è «cumpetent per mintga fatschenta ch'el giuditgescha sco spezialmain relevanta per il pievel la-

pon.» La lescha stipulescha tgi che stat en il register electoral dal «Sámediggi»: «Tgi che sa definescha sez sco Lapon e dovrà a chasa in linguatg 'sami', ubain ha u aveva in genitur, in tat u ina tatta che dovrà u duvrava a chasa in linguatg 'sami'.» Registradas èn var 14 000 persunas, cunzunt en il territori central lapon (nov vischnancas), uffizialmain biling, ed a Oslo. «Il 'Sámediggi' elavurescha mintga onn in rapport ch'el inoltescha lur al retg. Sin lez fundament trametta la regenza in rapport annual al parlament norvegais ['Storting']. Plinavant inoltesch'la mintga quatter onns al 'Storting' in rapport davart la politica lapon, e mintga trais onns al Cussegl da l'Europa in rapport davart la situaziun cumplessiva dal 'sami'.»

Dus linguatgs da scola per las minoritads

Il davos referat dal seminari a Cuira è propi stà ina surpraisa. Il germanist *Koloman Brenner* (Universitad Loránd-Eötvös, Budapest), naschì 1968 ad Ödenburg/Sopron sper il cunfin dal Burgenland austriac, ha rapportà davart in uffizi ungarais ch'ins enconuscha pauc, quel dal mediatu public («Ombudsmann») da las minoritads tenor la lescha da 1993 per lur protecciun. Mintga uffant d'ina cuminanza linguistica minoritaria cun dretg da burgais ungarais astga survegnir instrucziun en ses linguatg. La scola ungaraisa ch'el frequenta al duai pia porscher ina tala instrucziun, per ch'el vegnia instrui en dus linguatgs. Quai è il quità dal mediatu public cumpetent. Il referent ha punctuà che las minoritads fetschian adina dapli diever da lezza spierta. Ils mediatur èn cumpetents era per auters dretgs da las minoritads, sco quel a prenums ed a tavlas stradalas en l'agen linguatg. L'Ungaria ha pia surpiglià l'ierta plurilingua da Habsburg. *Romedi Arquint*, organisatur da la dieta, l'ha sin quai serrada cun il bun sentiment d'avair contribui ad in'occurrència captivanta ed instructiva, cun referents vegnids perfin da la Norvegia e da l'Ungaria. Nus avain profità da sia vasta experientscha sco anteriur parsura da l'Uniu federalistica da las cuminanzas etnicas europeicas. Il bun spiert da quels dus dis en la sala dal cussegl grond duai uss ispirar noss mund politic a favur d'ina lescha da scola che promovia in Grischun vairamain triling senz sa laschar influenzar d'egoissem stretgamain economics.

1. Harald Haarmann, *Kleines Lexikon der Sprachen. Segunda ediziun repassada*. Minca (C. H. Beck, ISBN 3 406 49423 4) 2002, p. 359, chavazzin «Sorbisch».
2. Harald Haarmann (sco nota 1), p. 328, chavazzin «Saamisich».